

PLUS ULTRA

Lugu mehest, kellele kuulus pool maailma

MARGUS LAIDRE

"Was hab ich mich vermessen, all die
Menschen meines Reiches zusammenbringen
zu wollen, wo ich nicht einmal imstande bin,
einige Uhren in übereinstimmung zu bringen"

Karl V (1500–1558)

Ajalehtede meelelahutuslehekülgedelt leiab tänapäeva lugeja enamasti kõrvuti päevahoroskoobiga kronoloogia minevikusündmustest, mis võib nii mõneski tekitada mulje, et ajalugu koosnebki tähtpäevadest. Nii see siiski ei ole, ent ometi on ajaloo ümmargusi daatumeid, mida tasub meenutada. Üheks selliseks on kindlasti 500 aasta möödumine mehe sünnist, "kelle riigis ei loojunud päike ialgi". Omistatuna Karl V ajastule, on toodud tsitaadi puhul tegemist hoopiski mugandusega Schilleri "Don Carlosest" (esimehe akt, kuues stseen). Karli enda juhtlausena on ajalukku läinud napilt paarikümneaastase valitseja üleoleva enesekindlusega öeldud "Plus ultra", mida antud kontekstis on tõlgendatud kui "üha edasi, üha rohkem".

Niihästi kaasaegseid kui ka järeletulevaid põlvi on välise faktorina köitnud esmajoones tema riigi suurus ulatus, mis hõlmas endas Madalmaid, Hispaaniat, Põhja- ja Lõuna-Itaaliat, Saksamaad ning ülemerevaldusi Ameerikas ja Ida-Aasias. Valit-

sejana, kellele kuulus "pool maailma", on Karl V erandlik keiser veel selleski mõttes, et pärast 40 aastat võimul olemist loobus ta vabatahtlikult troonist. Seletuse otsimine sellele mõistatuslikule sammule vaevab veel tänaselgi päeval ajaloolaste päid.

Karl sündis 24. veebruaril 1500 Gentis Habsburgide soost keisri Maximilian I (1459–1519) lapselapsena. Tema isa oli Burgundia hertsog Philipp lisanimiga Ilus (1478–1506) ja ema Aragoni ja Kastilia printsess Johanna Hullumeelne e *Juana la Loca* (1479–1555), keda hüüti nõndaviisi vaimuhaiguse (oletatavasti skisofreenia) tõttu, mida ta põdes. Perekonnas oli veel neli tütart ja üks poeg, kellest Karl oli vanuselt teine.

Õige peatselt sai selgeks, et vanimast pojast saab mitmel pool Euroopas ja väljaspool seda asuvate laialdaste maavalduste ainupärija. Sünnijärje kõrval etendas sama olulist rolli mitu dünastilist kokkulangevust. See-eest tõik, et tegemist polnud õdedest-vendadest kaugeltki kõige andekama lapsega, ei omanud üldse mingit praktilist tähendust. Pigem

oleks võinud selles suhtes eelistada tema nooremat venda Ferdinandi, öde Mariast rääkimata.

Pärast isa varajast surma 1506. aastal võitis Karli kasvatamise enda hooleks tema tädi Margarete. Poisi noorusaastatele vajutas oma pitseri hiliskeskaegne Burgundia õukonnakultuur, milles domineerisid prantsuse keel, turniirid ja jaht. Seevastu sügavamalt vaimset haridust väärtustati tunduvalt vähem. Karli religioosse kasvatusel on teateid napilt. Ka puuduvad selles osas tema personaalsed seisukohavõtud, mistõttu selgemad hoiakud ilmnevad alles hilisema praktilise poliitika käigus. Väheoluliseks detailiks antud kontekstis pole ka asjaolu, et üheksa-aastase Karli esimeseks õpetajaks oli tuntud Burgundia teoloog Adrian Utrechtist (1459–1523), kellest hiljem sai paavst Hadrianus VI. Viimane propageeris hiliskeskaegset vagaduseideaali ühenduses laiemalt levinud reformiliikumisega "*Devotio moderna*". Siit on järeldatud Karli hilisemat huvi kirikureformi vastu.

Veel üheks Karli isikut vormivaks faktoriks loetakse Kuldvillaku Ordu, kuhu ta kuulus üheksandast eluaastast peale. Tegemist oli piiratud liikmesarvuga, mis ei ulatunud üle poolesaja mehe, ja elitaarse loomuga ning poliitikas kaasa rääkiva organisatsiooniga. Olulisemad märksõnad olid au ja kristluse eest seismine ning võitlus ketserite ja moslemite vastu.

Karl oli hilise arenguga ning kuni kolmekümnenenda eluaastani suures sõltuvuses teda ümbritsevate inimeste nõuannetest. Viimastest väärib esmajoones äramärkimist suursantsler Mercurino Gattinara. Karli on peetud keskpäraseks isiksuseks, kes oli ebaharmoniline nii oma olemuselt kui ka väljanägemiselt. Vanaisa Maximiliani meelest võinuks teda poisikesena lausa ebardiks pidada, kui talle vähemalt jahipidamine meeldinud poleks.

Kaasaegsete poolt edastatud pilt Karli välimusest on üldiselt vasturääkiv. Paljud kirjeldused omistavad talle hea ja saleda kehaehituse ning keskmise või siis sellest natuke suurema kasvu. Eriliseks imetusobjektiks olid Karli sihvakad ja ilusa kujuga jalad, mille esiletoomisele ajastule iseloomulikud sukkpüksid tublisti kaasa aitasid. Karli nagu oli ebaharilikult kõhetu, lisaks kahvatu ning ebakorra-

pärane. Alahuul ja lõug olid liiga suured ja ripuvad, mistõttu suu jäi tihtipeale avatuks. Silmad olid teravad ja väljatungivad, jättes mulje, nagu oleksid need näo sisse topitud ega kuulukski selle omanikule. Sageli jättis ta inimestele abitut, puise ja melanhoolse mulje. Selle kõrval aga iseloomustatakse Karli äärmiselt kangekaelsena.

Tema huvidena mainitakse ennekõike relvamänge ja ratsakunsti. Ometi näis Karl juba kuueteistkümnenda-aastaselt "vanadusnõdrana ja väsinuna". Kui noormees oli saanud aasta vanemaks, ennustasid arstid ja astroloogid, et talle on antud elada veel üksnes kaks aastat. On tõsi, et Karli tervis polnud eriti kiita ja alates kahekümne seitsmenda eluaastast kannatas ta järjest sagedaste podagrahoogude all, mis tublisti kärpisid tema aktiivsust. Tugevate valudega ägedad haigushood jälgades, paremas küljes, kaelas ja paremas käes võisid kesta kuni kümme nädalat. Haigus ei jätnud mõju avaldamata ka Karli psüühikale. Ümbritsevad täheldasid ülemääraast kõrkust, äärmist meelepaha ning tundekülmust, kuni oma vastaste mõnitamiseni, mida ei peetud temasugusele valitsejale sündsaks. Ehkki haigus süvenes, ei pidanud Karl arstide poolt ettekirjutatud dieedist kinni. Kui tõbi andis järele, jõi ta juba hommikul külma õlut ning sõi lõuna ajal suurel hulgal raskeid lihatoite, mis kokkuvõttes halvendas tema tervislikku seisundit veelgi.

Mis puutub läbikäimisse naistega, siis Karli suhetest oma ema Johannaga on teada võrdlemisi vähe. Osalt on see seletatav juba varemviidatud asjaoluga, et poiss kasvas üles ilma temata ja nende vahelised kohtumised olid harvad. Üks tähtsamaid ema ja poja kokusaamisi leidis aset 1517. aastal, pärast seda, kui Karl oli tõusnud Hispaania kuningatroonile. Selle üksikasjadest ei tea me aga tänapäeval midagi. Võib oletada, et poeg demonstreeris lojaalsust ema suhtes, tundes huvi tema tervisliku seisundi vastu.

Dünastia stabiilsuse huvidest tulenevalt hakati õige varakult planeerima ka Karli abiolu. Esimene katse ebaõnnestus. 1522. aastal kinnitas Karl kihluse Inglise kuninga Henry VIII alaealise tütre Maria Tudoriga, kuid et ka-

vandatud Itaalia sõjakäigu finantseerimiseks oli hädasti raha tarvis, siis polnud sel hetkel alles kuueaastase pruudi suureksisrgumise äraootamiseks lihtsalt aega. Kiiruga hakati uut mõrsjat otsima. Valituks osutus kaunis Isabella Portugalist, kes oli Karlit kolm aastat noorem. 1526. aastal toimus Seville laulatus ja järgmisel aastal sündis ilma troonipärija Philipp. Dünastilistel kaalutlustel alanud abielu osutus õnnelikuks, demonstreerides mõlemapoolset kiindumust. Ühes palju hilisemas instruktsioonis oma pojale nimetas Karl valitseja abielu õnnestumise eelduseks, et koosveedetud aeg poleks kunagi liiga pikk. Kooselu Isabellaga kestis võrdlemisi lühikest aega, sest 1539. aastal suri naine mõned päevad pärast seitsmenda lapse sünnitamist. Karl oli sügavalt vapustatud ja kirjeldas juhtunut suure kaotusena.

Karli vahekordadest teiste naistega on teada vaid nii palju, mis puudutab vallaslapsi. Üldise tava kohaselt hoiti sarnaste järeltulijate olemasolu kuni vürstisoost isa surmani saladuses ja üksnes harva räägiti sellest varem. Euroopa aadlil oli lausa poliitikaks, et abieluvälised poisslapsed koondati õukonna juurde ning kasvatati üles valitsejale eriliselt lojaalseina. Karli osas on tuvastatud nelja vallaslast, kolme tüdruku ja ühe poisi, olemasolu. Kandes küll edasi Habsburgide varasemat "traditsiooni", jääb see arv kõvasti alla näiteks tema vanaisa Maximiliani väidetavalt kolmekümnele mitteametlikule järeltulijale. Karli puhul polnud tema laste emade näol ühelgi juhul tegemist õuedaamiga. Kolm lastest sündisid enne abielu Isabellaga ja üks kaheksa aastat pärast tema surma.

Riigivalitsemise ülesanded pandi Karli õlu- le õige varakult. 1515. aasta jaanuaris, peaaegu kaks kuud enne oma viieteistkümnendat sünnipäeva, kuulutati ta Brüsselis pidulikult täisealiseks. Karlit sai Burgundia hertsog. Tegemist oli Madalmaades asuvate valdustega, sest n-ö päris Burgundia hertsogkond kuulus alates 15. sajandi lõpust Prantsusmaale.

Karli valitsemisaja alguses olid suhted Prantsuse kuningakojaga, kelle esmasteks vasallideks Burgundia hertsogid tavapäraselt olid, veel head. Suhete sellisena hoidmine oli

Tizian. Karl V koeraga. Õli. Karl V on siin 32-aastane.

hädavajalik Hispaania pärandi segamatuks vastuvõtmiseks. Pärast Aragoni dünastiast pärit vanaisa Fernando surma 1516. aasta jaanuaris kuulutati Karl sama aasta märtsis Brüsselis Hispaania kuningaks Carlos I nime all. Algas Habsburgide dünastia aeg Hispaania troonil, mis kestis 1700. aastani. Nüüdsest hakkasid tema hoiakutes üha enam ilmnema Prantsusmaa-vastased noodid.

Jõudnud 1517. septembris Hispaaniasse, kohtas Karl seal üle mitme aasta taas oma nooremat venda Ferdinandi, kes oli kohapeal üles kasvanud ja maa oludega hästi tuttav. Seetõttu oli emapoolne vanaisa salamisi just teda troonipärijaks ette valmistanud, pidades

Karli rohkem võõramaalaseks. Varasemad siduvad kokkulepped ei lasknud Fernando soovidel siiski täituda.

Peaküsimuseks kujunes, milliseks kujuneb kahe venna vahetõde. Kodurahu huvides lepititi kokku, et Ferdinand lahkuks maalt pärast Karli kuningatrooni asumist. Seeläbi kavatseti vältida võimaliku aadliopositsiooni tekkimist, millist ohtu hinnati välismaalt tulnud uue valitseja puhul kõrgeks. Vennad tulid selle kaugeltki mitte kergete killast pärineva delikaatse ülesande täitmisega toime. Pärast mõnda ühiselt Hispaanias veedetud kuud tõmbus Ferdinand tagasi Burgundia hertsogkonnast, et seal vanemat venda esindada. 1521. aastal sõlmiti Karli ja Ferdinandi vahel nn Brüsseli lepingud, millega noorem neist sai täielikuks omandiks Ülem- ja Alam-Austria, Kärnteni, Steiermarki ja Kraina. Kõigis ülejäänud funktsioonides tuli Ferdinandil aga esindada oma venna huve.

Pärast ühte kõige intensiivsemat ja põnevamat valimisvõitlust Saksamaa ajaloos valiti Hispaania kuningas Carlos I 1519. aasta juunis kuurvürstide poolt ühehäälselt Saksa-Rooma riigi valitsejaks ning tituleeriti Rooma kuningaks. Tema vastaskandidaadiks oli ei keegi muu kui Prantsuse kuningas François I (1494–1547). Otsustavaks kujunes saksa varakapitalistide, esmajoonelised Fuggeri ja Welseri, ning mõningate Itaalia pangamajade finantstoetus. Väheolulisem, kuid sugugi tähtsusetu polnud seik, et Karli soontes voolas, erinevalt tema prantsuse rivaalist, isaliinis saksa veri.

Närvekõditav oli veel asjaolu, et Hispaania näol oli tegemist vaadeldava aja Euroopa ühe kõige huvitavama riigiga. Seda eeskätt tulenevalt viimase ülemerevaldustest ja seal leiduvast muinasjutulisest rikkusest, mis oli Vanas Maailmas kõneaineks number üks. Karl ise ei teinud oma Ameerika kolooniate üha suurenevast tähendusest mingeid põhjalikumaid järeldusi. Kulla, hõbeda ja muude aarete kõrval põhjustas kindlasti vähem vaimustust sealt Euroopasse imporditud uus tõbi, millele käepärasema puudumisel anti esialgu oma südamevaenlase nimi. Nt Saksamaal tuntud seda "prantsuse haigusena", Venemaal "poola haigusena". 1530. aastal kirjutas aga Itaalia arst

ja humanist Girolamo Fracastoro poemi karjusest, keda tabas "prantsuse haigus". Karjuse nimeks oli Syphilus.

1520. aasta oktoobris krooniti Karl Aacheenis pidulikult Rooma kuningaks. Paavsti loal tohtis ta kuni ametliku keisriks kroonimiseni kanda tiitlit "valitud Rooma keiser". Siitpeale on ta ajaloos enamasti tuntud Karl V nime all. Pärast keisriks kroonimine toimus aga pea kümme aastat hiljem, Karli kolmekümnendal sünnipäeval Bolognas. Loomulikult polnud siin tegemist pelga kokkulangevusega, vaid teadlikult valitud kuupäevaga. Viimane keisriks kroonimine, mida toimetati paavst, pidi ühtlasi olema lõplikuks lepitusaktiks ilmaliku ja vaimuliku võimu vahel ning andestuseks Pühale Isale kolm aastat varem osaks saanud alanduse eest.

Uue valitseja populaarsus oli sel hetkel suurem kui kunagi hiljem ja ootused tema suhtes kõrged. Konkreetseid piirjooni hakkas omandama idee kõikehõlmavast Euroopa ühtsusest, millel puudub aga igasugune paralleel tänapäevaste poliitiliste protsessidega. "*Monarchia universalis*" e" andunud propageerijaks oli suursantsler Gattinara, kes ülistas oma käskijat suurima valitsejana Karl Suure aegadest saadik. Sisuliselt oli tegemist vana idee elluäratamisega, mille kohaselt Rooma keiser oli kõikide kristlike valitsejate pea, kellele ülejäänud kuningad allusid. On ütlema tagi selge, et teiste võimukandjate poolt ei leidnud mainitud seisukoht kaugeltki tingimusteta aktsepteerimist. Peaantagonistiks kujunes Prantsusmaa, kuid ka Saksa vürstid nägid universalistlikus ja tervet Euroopat hõlmavas Karl V poliitikas ohtu omaenda mõjuvõimu vähenemisele. Nende sooviks oli hoopis keisri võimu maahärrade kasuks kärpida. Eriliselt taheti vältida keisri tõmbamist laastavatesse rahvusvahelistesse konfliktidesse. Täpselt nii aga juhtuski.

Karl V üldpoliitilised prioriteedid vaheldusid, ent jäid alati Euroopa-keskseteks. Peaorientatsiooniks olid konflikt ülemvõimu pärast kontinendil Prantsuse monarhiaga, võitlus Osmanite riigiga ja moslemitega Vahemere-äärsetes maades ning vastasseis protestantismiga ühes püüdlusega reformida kirikut.

Alates 1519. aastast muutusid Valois ja Habsburgide dünastiate vastuolud sõjalis-ideoloogiliseks püsikonfliktiks, mille lahendamiseks kulus viis sõda ja viiskümmend aastat, ilma et Karl oleks seejuures finaali oma silmadega näinudki. Karl V poolt kilbile tõstetud universaalne valitsemisidee omandas peatselt Prantsusmaa-vastase geopoliitilise suunitluse. Konkreetseks eesmärgiks seati maasilla loomine Habsburgide Hispaania, Itaalia ja Saksa valduste vahel ning seda Prantsusmaa arvel, kes oli geograafiliseks takistuseks sel teel. François I-l omakorda oli raske leppida kaotusega keisrivalimistel, mida ta üritas kompenseerida territoriaalsete võitudega mujal. Võimulaiendamine oli seega samavõrd-selt ka Valois'de käitumismaksiimiks.

Esimese käigu poliitilisel malelual tegi siiski Karl V, kes 1521. aastal vallutas Milano. Algse edu järel sõjategevus takerdus. Itaalia vürstiriike haaras Habsburgide-vastasuse laine. Sellest hoolimata saavutasid keiserlikud väed ülitähtsa võidu neli aastat hiljem Pavia all. Vangilangenute hulgas oli ka Prantsuse kuningas. Võit tabas Karli ootamatult. Igasugused pidustused õukonnas jäeti ära ning keiser siirdus ise religioosse alandlikkuse märgiks palverännakule Hispaaniasse. François I aktsepteeris küll Madridis sõlmitud rahulepingu tingimusi, kuid keeldus neid täitmast niipea, kui oli vangist vabanenud. Sõjategevus jätkus.

Kaasaegsele Euroopale avaldas sügavat muljet Rooma vallutamine, rüüstamine ja põletamine keiserlike vägede poolt 1527. aasta mais, mis on ajalukku läinud kui *Sacco di Roma*. Karl V ei viibinud ise oma 20 000-mehelise armee juures, kes kevadtalvise Põhja-Itaalias trotsis niihästi lakkamatut vihasadu kui ka sellega vahelduvaid külmalaineid. Nii nagu tihtipeale sõja argipäevas, hakkas varsti näpistama veel nälg ning puudus oli ka rahast. Viimane oli aga peamine, mis palgasõdureid üldse motiveeris. Keemispunktini tõusev pingevägedes vajas ventiili, kustkaudu aur välja lasta. Selleks osutuski Rooma. Keiserlikku armeed juhtinud Charles de Bourbon andis käsu Igavesele Linnale tormi joosta, kuid langes ise kohe võitluse alguses. Juhita jäänud sõdureid

Juan de la Corte (1597–1660). Karl V ja paavst Clemens VII saabumine Bolognasse. 24. veebruaril 1530 krooniti Karl V seal Püha Rooma riigi keisriks.

ei peatanud enam miski. Halastust ei leidnud isegi paavst Clemens VII, kes 42 Šveitsi kaardiväelase saatel põgenes salakäiku mööda lähedalasuvasse Castel Sant' Angelosse, kuid võeti peagi vangi.

Keiser sattus oma meeste brutaalsuse pärast kaunis täbarasse olukorda. Jättes kõrvale rüüstamised, oli ühelt poolt tegemist hiilgava võiduga, mis tõestas, et Karli armeele ei suuda keegi vastu seista. Teiselt poolt oli Rooma aga temalegi püha linn ja katoliikliku maailma tähtsaks koostisosaks. Suurkantsler Gattinara sõnul pidi Karl vältima igat häbiplekki ning rahustama maha teiste kristlike kuningate südamed. Oma kõrgesse vangi suhtus keiser igati lugupidavalt. Mõne kuu möödudes paavst vabastati ning kirikuriik taastati.

Prantsusmaa kõrval kujunes Karli teiseks vastaseks Türgi sultan Süleyman Hiilgav (1520–1566), kes jätkas oma isa alustatud sõda kristlaste vastu. Hakatuseks oli see ülimalt edukas. Osmanite laevastikust sai Vahemerel kõige võimsam jõufaktor. Euroopa mandril vallutasid türklased 1521. aastal Belgradi ja löid

Mohacsi lahingus 1526. aastal hävitavalt Ungari kuninga vägesid, millest toibumiseks kulus madjaritel enam kui sada kuuskümmend aastat. Ohtu sattusid ka Habsburgide huvid. Karl asus ise laevastiku etteotsa, usaldades maavägede juhtimise oma vennale. Viimasel õnnestus edukalt tagasi tõrjuda kuu aega väldanud Viini piiramine Süleymani armee poolt 1529. aasta varasügisel.

Merel oli keisri suureks eduks Tunise hõivamine 1535. aastal, mille käigus vabastati väidetavalt 20 000 kristlasest orja. Karli kätte langes samuti sultani laevastik, mis tagas tal- le ülekaalu Vahemerel ligemale neljakümneks aastaks. Et selle tagajärjel "leidsid" teineteise Prantsusmaa ja Osmanid, kes sõlmisid Habsburgide-vastase liidu, oli võidu negatiivne külg. Formaalselt oli tegemist kaubanduskokkuleppega, mis võimaldas aga türklastel kasutada Prantsuse sadamaid tugipunktidenä. Eesmärk pühendab abinõu!

Ajendatuna soovist saavutatud edu veelgi suurendada, ründas keiser, hoolimata oma nõustajate hoiatustest, 1541. aasta oktoobris Alžiiri. Tagajärjeks oli grandioosne lüüasaamine. Hilissügiselised viletsad ilmastikuolud kulumineerusid orkaaniga, mille mõjul kaotati või löödi rivist välja 150 laeva. Moslemite täielik väljatõrjumine Vahemere ruumist seega ei õnnestunud.

Saksa protestantliku ajalooteadvuse jaoks oli Karl V Martin Lutheri (1483–1546) suur antagonist. Keiser ise ei omistanud religiooni- küsimustele Saksa Rahvuse Pühas Rooma riigis tema valitsemisaja alguses erilist tähtsust, sest peamured asusid hoopiski mujal. Wittenbergi professor, nii palju kui Karl viimase eksistentsi endale üldse teadvustas, oli tema jaoks lihtsalt tüütu figuur. Luther oma-

Tizian. Karl V hobusel Mühlbergi lahingus. Öli, 1548.

korda pidas keisrit vagaks meheks, kes räägib aasta jooksul niisama palju kui tema ise ühe päevaga. Mõlemad soovisid ümberkorraldusi kirikus, kuid üks tahtis seda teha traditsioonilist teed pidi, teine aga radikaalsete meetoditega. Erinevate vaatenurkade kokkupõrget polnud võimalik vältida.

Väärusus, et Wormsi ediktiga 1521. aastal oli ta Lutheri probleemi lahendanud, pöördus Karl tagasi Hispaaniasse. Kulus üheksa pikka aastat, enne kui tema jalg uuesti Saksamaa pinnale astus. Kui keiser 1530. aasta juunis Augsburgi riigipäevale saabus, demonstreerimaks, et tema kannatus on lõppenud, leidis ta eest täiesti teistsuguse olukorra kui lahkusdes. Sõnakuulmatu "munga" asemel seisis Karl V vastas grupp tähtsaid vürste, kellega otsest konfrontatsiooni püüdis keiser esialgu vältida. Ümberkorraldustega religiooni küsimustes haakus juba 15. sajandi lõpust päevakorral olnud riigireformi vajadus. Mõlemad probleemid põimusid omavahel ja vajutasid pitseri kogu 16. sajandi esimesele poolele.

Vastuolude lepitamatus keisri ja protestantide¹ vahel veenis Karli, et ainsaks väljapääsu- teeks on vägivalda kasutamine. Konflikt saavutas haripunkti keisri poolt alustatud Schmal-

¹ Nimetus evangeelsete seisuste poolt 1529. a Speyeri riigipäeval esitatud protesti järgi katoliikliku enamuse otsuse vastu keelustada kiriklikud reformid, millele kirjutas alla viis riigivürsti ja 14 riigilinna esindajad. Mõistet kasutati algselt katoliiklaste poolt.

² Nimi tuleneb Schmalkaldeni Liidust (1531–1547), mis kätkes endas protestantlike saksa vürstide ja riigilinnade ühendust eesmärgiga seista Karl V rekatolitseerimisüüete vastu.

kaldeni sõjas (1546–1548)². Saksi kuurvürst Johann Friedrich ja Hesseni maakrahv Philipp, kes uut usutunnistust vägivaldsel viisil levitanud olid, kuulutati riigivande all olevaiks. Otsustavaks kujunes Mühlbergi lahing 1547. aasta aprillis, mille keiser võitis. Tegemist polnud lihtsalt ühe võidetud heitlusega – Karl V oli nüüd oma võimu tipul. Seegi kord ei osanud ta aga võitu ära kasutada oma poliitiliste eesmärkide saavutamiseks, nagu see oli varem juhtunud Prantsuse kuninga François I või siis paavst Clemens VII vangistamise puhul.

Konflikt jäi vinduma, sest kumbki osapool polnud valmis järeleandmisi tegema. 1552. aastal puhkesid võitlused uuesti, kusjuures protestantide välisliitlaseks oli nüüd Prantsusmaa, kellega sõlmiti kaitseleping keisri "loomaliku orjuse" vastu. Ainult ülepeakaela põgenemine päästis Karli vangilangemisest Innsbrucki all. Üha rohkem sai talle selgeks, et religioosset ühtsust riigis polnud enam võimalik taastada. Resigneerunult andis Karl 1555. aastal Augsburgi kokku kutsutud riigipäeva juhatamise ja sellega ka kõigi vaidlusküsimuste lahendamise üle oma vennale Ferdinandile.

Augsburgi riigipäeva otsuseid on hiljem iseloomustatud kui poliitika võitu religiooni üle, kuid tegelikkuses võib rääkida territoriaalvürstide täielikust võidust. Ferdinand loovutas rohkem, kui keiser selleks valmis oli. Iga vürst sai õiguse ise otsustada, millise usutunnistuse ta valib. Seda pidid järgima ka tema alamad ehk *cuius regio, eius religio*. Kellele kohapealne lahendus ei meeldinud või ei sobinud, võis vabalt välja rännata. Riigilinnades tuli mõlemal konfessioonil teineteist sallides kõrvuti eksisteerida. Erandiks olid vaimulikud territooriumid, kus vürst ei tohtinud usutunnistust vahetades piirkonda "kaasa võtta".

Karli jaoks oli ühemõtteliselt tegemist katoliikluse lüüasaamisega. Lisaks kärbiti oluliselt keisri administratiivseid õigusi. Kõike seda oli talle liiga palju. Sõna otseses mõttes viimasel hetkel, s.t tund aega enne riigipäeva planeeritud sulgemist 25. septembril, saabus Augsburgi ootamatult keiserlik sekretär Paul Pfintzing, et edastada Ferdinandile sõnum vennalt. Karl teatas otsusest troonist loobuda ning soovist pühendada ülejäänud elu rahus

ja vaikus Meie Issanda teenimisele. Ferdinand otsustas jätta sõnumi sisu enda teada ja saatis käskjala tagasi keisri juurde Brüsselisse palvega, et viimane oma otsuse üle veel kord järele mõtleks. Nii kuulutatigi riigipäev viisipäraselt Karl V nimel, kes tegelikult ise ei soovinudki enam keiser olla, lõppenuks.

Hoolimata Ferdinand, õe Maria ja poja Philippi veenmiskatsetest jäi Karl endale truuks. Troonist loobumise akt tähendas ühtlasi Habsburgide maailmariigi faktilise ühtsuse lõppu. Tegemist oli pretsedenditu sammuga kogu Saksa-Rooma riigi ajaloos, sest ükski keiser ei enne ega ka pärast Karli ei loobunud võimust omal soovil. Et Karlil puudus keskne valitsemispaik ehk modernsemalt öeldes pealinn, kus oleks võinud toimuda tema lahkumistseremoonia, siis liikus ta ühest kohast teise, et kõigi oma alamatega hüvasti jätta. See oli pikk lahkumine, mis algas kuu pärast draamaatilisi sündmusi Augsburgi riigipäeval. Esimene hüvastijätupaik oli Brüssel. Saatusega leppinuna resümeeris keiser oma kõnes troonil oldud aastad. Oma kohusena oli ta mõistnud alalise rahu kehtestamist, kuid see polnud tal õnnestunud. Poega manitses ta võitlema õige usu, s.t katoliikluse, ja õiglase rahu eest. Kohalviibijad kuulasid hardunult, mõned nuuksusid. Isegi keiser ei suutnud pisaraid tagasi hoida. Pärast kõne lõppu laskus ta kahvatuna valmisseatud toolile, mispeale Philipp tema ette põrandale pikali heitis.

Huvitav on seegi seik, et kui Karl 3. augustil 1556 lõplikult erru läks, järgnes peaaegu 600päevane interregnum, enne kui tema vend iseseisvalt valitsema sai hakata. Alles 14. märtsil 1558 leidis Maini äärses Frankfurdi toomkirikus aset valitseja vahetus, mis polnud oma olemuselt ei valimine ega ka kroonimine, vaid midagi nende kahe vahepealset. Kuna Ferdinand valijameeste hulgas oli samuti kolm protestantlikku riigivürsti, siis välistas see kroonimise paavsti poolt täielikult.

Oma vanaduspäevade elukohaks oli keiser valinud Hispaanias Extremaduras asuva San Jerónimo de Yuste kloostri, kuhu ta saabus 1557. aasta veebruaris. Peatuspaigaks ei olnud siiski klooster ise, vaid selle lähedusse Karli käsul püstitatud villa. Seniks kuni seda ehita-

ti, peatus ta lähikonnas asuvas lossis. Karl oli seda paika külastanud juba koos Isabellaga. Piirkonnas leidis forelle, trühvleid, sparglit ja rikkalikult puuvilju. Keiser lootis samuti mägedest tulevale värskendavale õhule, mis pidi leevendama suveaja kuumust. Ümbruskonna negatiivseks küljeks oli udune ja vihmane ilm sügisel ja talvel, mistõttu arstidele Karli peatsuga valik erilist rõõmu ei valmistanud.

Keisri kaaskond oli võrdlemisi väikesearvuline. Teda saatis ainult umbkaudu 50 inimest. Apanaaziks oli aastas ette nähtud 20 000 tukatit. Lisaks sai keiser rikkalikult kinke, sh toiduaineid aadlikelt ja kleeruselt. Ihuarst Heinrich Mathys ei suutnud oma isanda "kulinaarseid ekstsesse" taltsutada, mille tagajärjel Karli haigushood üksnes sagesid. Tervisevannid ja aadrilaskmine töid vaid lühiajalist leevendust. Parimatel päevadel käis ta aga mõnikord isegi jahil.

Keiser elas küll isoleeritult, kuid mitte isolatsioonis. Tema ühegi teise elulõigu kohta pole tänapäevani säilinud niivõrd detailseid andmeid. Lisaks Karli füüsilisele seisundile ja igapäevastele toimetamistele on üksikasjalisi teateid sissetulnud kirjadest ja vastuvõetud külalistest. Nende tähelepanekute põhjal kerrib küsimus, kui segamatu oli vana keisri elu tegelikult ehk siis kui suurel määral soovis ta ise üldse rahus olla. 19. sajandi populaarkirjandusest pärit "kloostirahu" mõistest oli asi igatahes kaugel.

Üks viimaseid Karli eluajal valminud portreid on joonis, mis kujutab teda 55aastasena. Meile vaatab vastu poolavali suuga – justkui valmistaks hingamine talle raskust või valu – piinatud näoga raugastunud mees, kelle eaks võiks vabalt pakkuda 20–25 aastat rohkem. See kinnitab ka kaasaegsete ütlusi, et keiser vananes enneaegselt, mis osaliselt tulenes kindlasti teda vaevanud haigusest. Siinkohal olgu märgitud, et just Karli eluajal toimus oluline muudatus noorust ja vanadust puudutavas üldises arusaamas. Veel 16. sajandi alguses jagasid filosoofid ja kasvatusteoreetikud inimese elu ainult kahte ajajärku: noorus ja sellele kohe järgnev vanadus küpse ea tähenduses. Nii oli see olnud antiigist alates – inimele sai olla emba-kumba, kas noor või vana,

sest muud alternatiivi ei tuntud. Alles 16. sajandi jooksul lisandus nende kahe vahele kolmanda astmena veel täisiga. Karl V võis olla esimesi Euroopa valitsejaid, kes uut vanuse-süsteemi mitte ainult tundis, vaid püüdis ka enda elu selle järgi korraldada.

1558. aasta augusti keskpaigas tabasid Karli järjekordsed rasked haigushood. Just siis kui näis, et ta hakkab neist üle saama, algas viimane kriis peavalu, suure janu, kõrge palaviku ning valudega seljas. 18. septembril kadus tal mälu ning Karl ei suutnud 22 tunni jooksul rääkida. Keiser suri madisepäeval, mis juhtus olema kolmapäev, kell 2:30 hommikul. See ei jäänud Habsburgidele ainsaks kaotuseks. Samal aastal surid veel Karli õed Eleonore ja Maria.

Hinnangud Karli isikule ja tema valitsemisajale on niisama varieeruvad, kui omavahel kõrvutada tema maailmariigi eri osasid. Saksa traditsioonist lähtudes oli tegemist religioosse lõhestatuse ajajärguga, mis lükkas rahvusliku ühtsuse kaugesse tulevikku. Keisri "süü" on siiski ainult osaline ja seisneb esmajoones võimetuses kiriku- ja valitsemisreformi läbi viia. Millegipärast vaikitakse, et teine pool vastutusest lasub Lutheril, kelle usutõlgendus jagas maa kahte vastandlikku leeri, takistades sel viisil rahvusliku ühtsuse väljakujunemist. Luterlus ei kätkenud endas kaugeltki ainult ühemõtteliselt edasiviivat. Näiteks löi see uued eeldused nõiaprotsessideks tulevikus, mõjutas negatiivselt naiste seisundit, kes ei saanud enam vallalisteks jäädes ühiskondlikult respektieritud elu elada, halvenenud vaestehooldusest rääkimata.

Hispaanlastele oli Karl seevastu just uusaegse riikliku ühtsuse looja. Prantsuse ajaloo traditsioonis on tegemist mehega, kes peatas nende idaeekspansiooni, kusjuures teadlased vaidlevad siiani, kas Habsburgide ja Valois'de vastasseisu näol oli tegemist puhtalt dünastilise konfliktiga või saab selles näha uusaegse Euroopa välispoliitika algust. Madalmaade minevikukäsitluses on keiser viimane ühine valitseja, kes lõuna- ja põhjapoolsed provintsid ühte koondas.

Kõige rohkem on siiani piike murtud, ja tõenäoliselt tehakse seda edaspidigi, küsimuse ümber, kas Karl oli viimane keskaegne valitseja uusaja alguses või esimene uusaegne monarh keskaja lõpus. Lõplik sõna Karl V uurimises pole kaugeltki veel öeldud, sest tema valitsemisajast on tänaseni säilinud umbes 120 000 kirja, eeskätt poliitiline korrespondents, mida praegu säilitatakse Euroopa erinevates arhiivides. Mahukuse kõrval teevad selle tohutu allikabaasi läbitöötamise raskeks ka kalligraafilised eripärad ja keeleline mitmekülsus. Burgundia õukonnas käibel olnud prantsuse keele kõrval on esindatud kastilia-, ladina-, saksa-, hollandi- ja itaaliakeelsed materjalid. Kolmekümne aasta jooksul (ajavahe- mikul 1969–1999) tegeles Konstanzi ülikooli uurimisrühm Karl V korrespondentsi väljaselgitamise ja "kaardistamisega". Täna on umbes 85 protsendi ulatuses teada kirjavahe- tuse päritolu, väljastamise koht ja daatum, saatja ja saaja ning praegune asukoht. Ligi 60 protsendil kirjadest on Konstanzis olemas ka koopiad. Kirjavahetuse tuumik, mis hõlmab ligemale 35 000 kirja, on peale selle veel krii- tiliselt läbi töötatud ja vajadusel samuti kom- menteeritud.

Karl V juubeliaasta käigus leidsid aset temaatilised näitused Gentis, Bonnis, Viinis ja Toledos ning teaduskonverentsid Hispaanias, Madalmaades ja Austrias. Ühenduses näituse- ga Bonni Kunst- und Ausstellungshalles plaadistas tuntud Ameerika vanamuusika ansam- bel Pomerium CD-formaadis valimiku Karl V aegsest muusikast (*Carolus Maximus – Musik im Leben Karls V. Pomerium. Glissando 779 008. CD Pure Classics 2000*). Keisri kohta on teada, et ka ta ise oli innustunud muusikasõ- ber ja -metseen. Muusikaajaloos langes tema valitsemisaega hääbuva Madalmaade polüfoo- nia hiline õitseae. Karl V õuekapell "*Capilla flamenca*" koosnes 27 lauljast ja seda peeti üheks paremaks tolleaegses Euroopas. Palad, nagu neliteist aastat mainitud kapelli juhata- nud Nicolaus Gomberti "*Missa Sur tous regretz*", mis arvatakse olevat kõlanud Karli keisrikskroonimisel Bolognas, Josquin Des- prezi "*Mille regretz*", mis oli valitseja lemmik- šansooniks, ja katke kümme aastat paavsti

Franz Hogenberg. Karl V loobub troonist. Vaselõige, osa.

kooris Roomas laulnud hispaanlase Cristóbal de Moralese kuulsast surnumissast, mida laul- di México linna katedraalis 1559. aastal ühen- duses reekviemiga lahkunud keisrile, muuda- vad ajaloo mitte ainult elavaks, vaid lausa füü- siliselt tajutavaks. Väikeseks küsitavuseks on üksnes Pomeriumi viljeldud *a cappella* versioo- nid, sest vähemalt Gomberti puhul on kind- lalt teada, et ta kasutas oma motettide ja mis- sade puhul rohkesti muusikainstrumente. Muusika lummatavat mõjujõudu, mis lühike- seks viivuks ühendab tänase päeva mineviku- ga, see õnneks ei häiri.

Jääb üle vaid küsida, mis on 500 aasta täi- tumisel Karl V sünnist ühist Eesti ajalooga? Näiliselt mitte midagi. Üheksa kuud enne eks- keisri surma 1558. aasta sügise hakul kaugel põhjas Liivimaal alanud sõjategevus oli oma algfaasis sedavõrd tähtsusetu, et teated sellest vaevalt üldse de Yustesse jõudsid. Mõningase häämmastusega võime tõdeda, et 16. sajandi Ameerika oli tolleaegse Euroopa võimutsent- rumile palju lähemal kui Eesti. Kas sellest

omakorda johtub, et Eesti asus väljaspool tsiviliseeritud maailma? Jäägu see mingil määral provokatiivselt formuleeritud ja olemuselt väga mitmetahuline küsimus siinkohal ühese vastuseta. Igal juhul on selge, et mitte ainult omaaegne Liivimaa, vaid kogu Põhjala ja Poola asusid 16. sajandi esimesel poolel väljaspool seda poliitilis-kultuurilis-majanduslikku koostlust, mis determineeris terve Euroopa pulssi. Loomulikult olid Saksamaast põhja ja ida poole jäävad alad vastuvõtlikud Karl V maailmariigist lähtuvatele mõjudele, olgu need siis keisri enda poolt initsieeritud või vastu tema tahtmist tekkinud, kuid jäid siiski paratamatult teisele poolele rajajoont. Üksnes Skandinaavia oli konkreetsem dünastiline kokkupuude Karl V-ga, kelle õde Isabella (1501–1526) abiellus Taani kuninga Christian II-ga (1481–1559), kes omakorda oli aastail 1521–1523 samuti Rootsi troonil, kus ta sai tuntuks hüüdnimega Tüürann. Pole vist vaja lisada, et tegemist on pigem virtuaalse kui reaalse sidemega.

Samavõrd otsitud on Belgias ja Hispaanias levinud Karli identifitseerimine tänase Euroopa Liidu esiisana, mis ei ole midagi muud kui ilmekas näide ajaloo vaimsest vägistamisest ja politiseerimisest.

See, mis eristab Karli mitte üksnes kaasaegsete, vaid ka enamiku hilisemate valitsejate hulgast, on tema kätesse koondunud võim ja ehk veelgi enam viis, mil moel ta sellega ümber käis. Just antud mõttes köidab Karli isik inimeste meeli tänapäeval ja kindlasti tulevikuski.

Kasutatud kirjandus:

M. F. Alvarez, Karl V. – Herrscher eines Weltreiches. München 1999.

K. Brandt, Karl V. – Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches. Bd.1, 2. München 1941.

F. Braudel, Karl V. – Die Notwendigkeit des Zufalls. Frankfurt am Main 1994.

R. De Dijn, Des Kaisers Frauen: Eine Reise mit Karl V von Flandern durch Deutschland bis in die Estremadura. Stuttgart 1999.

E. Garin (Hrsg.), Der Mensch der Renaissance. Frankfurt am Main 1996.

A. Kohler, Das Reich im Kampf um die Hegemonie in Europa 1521–1648. München 1990.

Kohler, Karl V. 1500–1558: Eine Biographie. München 1999.

H. Lutz, Das Ringen um deutsche Einheit und kirchliche Erneuerung: Von Maximilian I. bis zum Westfälischen Frieden, 1490–1648. Berlin 1983.

S. Macdonald, Charles V: Ruler, Dynast and Defender of the Faith, 1500–1558. London 1992.

M.A. Panzer, Barbara Blomberg (1527–1597): Bürgertochter und Kaisergeliebte. Regensburg 1995.

H. Rabe (Hrsg.), Karl V: Politik und politisches System. Konstanz 1996.

M. Rady, The Emperor Charles V: Seminar Studies in History. London 1988.

M.J. Rodriguez-Salgado, The Changing Face of Empire: Charles V, Philipp II and Habsburg Authority, 1551–1559. Cambridge 1988.

P. Schneider, Die Gicht als psychosomatische Erkrankung am Beispiel des Vater-Sohn-Verhältnisses von Kaiser Karl V. und Philipp II. Med. Diss. München 1996.

E. Schulin, Kaiser Karl V. – Geschichte eines übergroßen Wirkungsbereiches. Köln 1999.

W. Schulze, Deutsche Geschichte im 16. Jahrhundert (1500–1618). Frankfurt am Main 1987.

F. Seibt, Karl V. – Der Kaiser und die Reformation. Berlin 1998.